

Modification of Traditional Housing on the Example of Meskhuri Oda

ტრადიციული საცხოვრებლის მოდიფიკაცია მესხური
ოდის მაგალითზე

Lavrenti Janiashvili

Doctor of historical sciences, Chief scientific
researcher at Ivane Javakhishvili Institute of History and Ethnology

Tel: +995 593 34 87 88

e-mail: lavrenti.janiashvili@tsu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2053-8911>

Abstract: The traditional dwelling of Samtskhe-Javakheti, the darbazi house with a "swallow dome roof, was prevalent in eastern Georgia and adjacent regions. These dwellings, typically concentrated in densely populated settlements, constituted a complex comprising both residential and agricultural structures under a unified roof. Regional variations of the darbazi house have emerged due to ecological, geographical, and socio-economic differences across Georgia. The scholarly discourse delineates three primary local variants: Kartlian, Tsalka/Trialetian, and Meskhetian (in Samtskhe-Javakheti).

In southern Georgia (Samtskhe-Javakheti), as well as in Trialeti and other locales, the segmentation of darbazi houses by adding new sections marks the initial phase in transitioning from the swallow dome-type to modern housing. This transition necessitated structural alterations, particularly by replacing the hearth – which held paramount and sacral significance in traditional housing – with stoves and fireplaces. These structural modifications also influenced the interior of the room. In some cases, complex outbuildings appeared (fireplace-bakery-stove). Due to the construction of a special chimney, the zenith window (erdo) lost its smoke ventilation role. The threat of enemy invasion and the defensive purpose of dugouts are a thing of the past. Dramatic changes, which, among other things, manifested themselves in the dissolution of the traditional social unit, the family community, led to a disruption of the social function of darbazi-type buildings.

The transition to above-ground housing witnessed significant shifts, including the introduction of stone walls, windows for interior illumination, and the gradual replacement of domes and zenith windows with chimney roofs. This evolution led

to the separation of agricultural structures from residential areas, with walls assuming a supportive role for the roof.

Despite these transformations, dugout dwellings persisted in Samtske-Javakheti, even during the Soviet era, caused by certain factors such as ecology, climate, and agricultural conditions. Similar buildings are still preserved in Javakheti, although they are mainly utilized for economic and tourism (museum, exotic) purposes today; these structures present a fusion of old and new lifestyles. For example, electricity is used for lighting, the rooms have modern attributes: internet, plasma TV, refrigerator, etc.

Key words: Samtskhe-Javakheti; Dugouts; Hearth; Fireplace Modification; Modern Household appliances.

ლავრენტი ჯანიაშვილი

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის
სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის
ინსტიტუტის მთავარი მეცნიერ-თანამშრომელი;

ტელ: +995 593 34 87 88

ელ-ფოსტა: lavrenti.janiashvili@tsu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2053-8911>

აბსტრაქტი: მესხური ტრადიციული საცხოვრებელი, ერდოიან-გვირგვინიან დარბაზული ნაგებობაა, რომელიც ფართოდ იყო გავრცელებული აღმოსავლეთ საქართველოსა და მის მეზობელ რეგიონებში. ამ ტიპის საცხოვრებლები ძირითადად ძლიერად შეჯგუფებულ დასახლებებში გვხვდება და ერთ ჭერქვეშ მოთავსებულ ადამიანთა საცხოვრისს და სამეურნეო ნაგებობების კომპლექსს წარმოადგენს. საქართველოში ეკოგეოგრაფიული გარემოსა და სოციალურ-ეკონომიკური ცხოვრების განსხვავებულობის გამო ჩამოყალიბდა ლოკალური ვარიანტები. სამეცნიერო ლიტერატურაში აღწერილია ერთი საერთო ძირიდან აღმოცენებული სამი მოდიფიცირებული სახეობა: ქართლური, წალკური//თრიალეთური, და მესხური (სამცხე-ჯავახეთში).

სამხრეთ საქართველოში (სამცხე-ჯავახეთში), ისევე როგორც თრიალეთსა და სხვაგან, ერდოიან-გვირგვინიანიდან თანამედროვე საცხოვრებლზე გადასვლის პირველ საფეხურად მისი სეგმენტაციაა (ახალი განყოფილებების დამატება) უნდა მივიჩნიოთ.. ახალ ოთახებში საცხოვრებლის ცენტრალური

და საკრალური ფუნქციის ფუნქციის მქონე კერიის ადგილი ფურენემ და ბუხარმა დაიჭირა, რამაც მშენებლობაში კონსტრუქციული ცვლილებების აუცილებლობა გამოიწვია და გავლენა მოახდინა ოთახის ინტერიერზე. ცალკეულ შემთხვევებში გაჩნდა კომპლექსური ტიპის (ბუხარი-თონე-ფურნე) საყოფაცხოვრებო ნაგებობა. საგანგებო საკვამურის მოწყობამ, ერდოს კვამლის გამტარის ფუნქცია დაუკარგა. წარსულს ჩაბარდა მტრის შემოსევების საფრთხე და მიწური ნაგებობების თავდაცვითი დანიშნულებაც. კარდინალურმა ცვლილებებმა, რაც, სხვათა შორის, ტრადიციული სოციალური ერთეულის, საოჯახო თემის, დაშლაში გამოიხატა, ერდოიან-გვირგვინიან ნაგებობებს სოციალური ფუნქცია დაუკარგა. დაიწყეს მიწისზედა სახლების მშენებლობა. რომელთაც თავდაპირველად შენარჩუნებული ჰქონდათ მიწური გადახურვა გვირგვინისა და ერდოს გარეშე. გაჩნდა ქვითკირის კედლები და ფანჯრები ინტერიერის გასანათებლად. თანდათანობით გვირგვინი და ერდო საკვამურიანი სახურავით შეიცვალა, სახურავის მზიდის ფუნქცია კედლებმა იკისრეს, ადამიანთა საცხოვრებელს გამოეყო სამეურნეო დანიშნულების ნაგებობები. ზემოხსენებულის მიუხედავად, სამცხე-ჯავახეთში მიწური საცხოვრებელი ნაგებობები საბჭოთა პერიოდშიც იყო შემორჩენილი, რასაც გარკვეული ფაქტორები (ეკოლოგია, კლიმატი, სამეურნეო პირობები და ა.შ.) განაპირობებდა. ჯავახეთში ამგვარი შენობები ჯერ კიდევ გვხვდება, თუმცა ძირითადად, სამეურნეო და ტურისტული (სამუზეუმო/ეგზოტიკური) დანიშნულებით იყენებენ. ამგვარ საცხოვრისში შეხამებულია ძველი და თანამედროვე ყოფის კომპონენტები. მაგ., გასანათებლად იყენებენ ელექტრობას, ოთახებში გვხვდება დღევანდელობისათვის დამახასიათებელი ატრიბუტები: ინტერნეტი, პლაზმური ტელევიზორი, მაცივარი და ა.შ.

საკვანძო სიტყვები: სამცხე-ჯავახეთი; მიწურბანიანი საცხოვრისი; კერა; ბუხარი; მოდიფიკაცია; თანამედროვე საყოფაცხოვრებო ტექნიკა.

შესავალი: საცხოვრისის განახლებისა და საყოფაცხოვრებო პირობების გაუმჯობესებისაკენ სწრაფვა ადამიანის ბუნებრივი მოთხოვნილებაა, ამიტომ გასაკვირი არაა, რომ, თანამედროვე პირობებში, მრავალფეროვანი სამშენებლო მასალის, საინჟინრო-არქიტექტურული ცოდნის,

კვალიფიციური მუშახელის და სხვა რესურსების ხელმისაწვდომობა განაპირობებს ტრადიციული საბინადრო გარემოს სწრაფი ტემპებით ტრანსფორმაციას. თუმცა, უნდა ითქვას რომ, გარკვეულ ტიპოლოგიურ ერთგვაროვნებას რეგიონები მაინც ინარჩუნებენ, რადგან მშენებელი იძულებულია ანგარიში გაუწიოს საუკუნეების მანძილზე ჩამოყალიბებულ და ბუნებრივ პირობებზე მორგებულ ტრადიციულ სამშენებლო კულტურას. როგორც გ. ჩიტაია აღნიშნავდა: „ამა თუ იმ ხალხში გამომუშავებული და ხმარებაში მიღებული საცხოვრებელი ბინის ესა თუ ის სახე როდია შემთხვევითი გარემოების შედეგი ან აღმშენებლობის კაპრიზული გემოვნების ნაყოფი. საცხოვრებელი ბინის ტიპები, როგორც მატერიალური კულტურის სხვა ობიექტებიც, ემორჩილებიან თავიანთი განვითარების გზაზე იმავე საემანსიპაციო პროცესს, რომელსაც ადამიანი თავისი ბრძოლის გზაზე ქმნის, ბუნების ექსტენსიური და ინტენსიური ბატონობის წინააღმდეგ“ (ჩიტაია, 2001: 137).

მე-20 საუკუნეში, საბჭოთა წყობილების დროს განხორციელებული რადიკალური სოციალურ-პოლიტიკური და სამეურნეო-ეკონომიკური ცვლილებები აისახა სოფლის მოსახლეობის საცხოვრებელ ნაგებობებზე. ერთი მხრივ მიმდინარეობდა ტრადიციულ ნაგებობათა მოდიფიკაცია-რეინოვაცია, ხოლო მეორე მხრივ, თვისობრივად სრულიად ახალი კონსტრუქციული მოდელების დამკვიდრება. ამგვარი ვითარება მეტად თვალსაჩინოა სამხრეთ საქართველოში, კერძოდ სამცხე-ჯავახეთში, სადაც ტრადიციული ერთოიან-გვირგვინიანი ნაგებობები ყოფაში 70-80-იან წლებამდე დარჩა. ამ საცხოვრებელთა დიდ ნაწილს, მართალია, ფუნქცია შეეცვალა და სამეურნეო დანიშნულებით გამოიყენებოდა, მაგრამ ცალკეულ შემთხვევაში მოდერნიზებული ფორმით აგრძელებდა ძველი დანიშნულებით არსებობას. საბჭოთა პერიოდში ამ მიმართებით კვლევა ქართულ ეთნოლოგიურ მეცნიერებაში საკმაოდ ინტენსიურ ხასიათს ატარებდა, რასაც ვერ ვიტყვით გასული საუკუნის 90-იანი წლებიდან შექმნილ ვითარებაზე, როდესაც ობიექტური მიზეზების გამო საველე-ეთნოგრაფიული მასალის მოპოვება ძალიან გაჭირდა. იმავდროულად ბინათმშენებლობაში სრულიად ახალი ტენდენციები დამკვიდრდა, კარდინალურად შეცვლილ სოციალურ-პოლიტიკურ და ეკონომიკურ გარემოში მოიხსანა კერძო მშენებლობაზე მანამდე არსებული გარკვეული შეზღუდვები, გაიზარდა სამშენებლო მასალებზე და საყოფაცხოვრებო ტექნიკაზე წვდომა, შესაძლებელი გახდა თანამედროვე არქიტექტურისა და დიზაინის

მიღწევების გამოყენება. ცხადია სამეცნიერო თაღსაზრისით მეტად საინტერესოა, რა ფუმქციური და არქიტექტურული ტრანსფორმირება განიცადა ტრადიციული საცხოვრებელი ნაგებობებმა სამხრეთ საქართველოში, სამცხე-ჯავახეთში. წინამდებარე სტატია წარმოადგენს მცდელობას მკითხველს გარკვეული წარმოდგენა შეუქმნას ამ საკითხის შესახებ.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: სამხრეთ კავკასიაში დასახლების ფორმებისა და ტრადიციული საცხოვრებელი ნაგებობების შესწავლის და ტიპოლოგიის სისტემური კვლევის პრობლემა ჯერ კიდევ გასული საუკუნის 20-იან წლებში დასვა ქართული ეთნოლოგიის ფუმქმდებელმა გ. ჩიტაიამ (ჩიტაია, 1926; ჩიტაია, 1947; ჩიტაია, 1953). ამ საქმეში განსაკუთრებული როლი ითამაშა 1935 წელს ი. ჯავახიშვილის გეგმით საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში განხორციელებულმა ეთნოგრაფიულმა ესპედიციებმა, რომლებშიც ოცზე მეტი მკვლევარი მონაწილეობდა. მასშტაბური საველე მუშაობის შედეგად დაფიქსირებულ კომპლესურ მასალაში გარკვეული წილი უჭირავს აღმშენებლობას (საცხოვრებელი, სამეურნეო და თავდაცვითი ნაგებობები). ამ დროს მოპოვებული მასალა, რომელიც შეეხება ქართულ ტრადიციულ ნაგებობებს, მათ სპეციფიკას და ნაირგვარობას, გამოქვეყნდა 1976 წელს (ჯავახიშვილი, 1976). მოგვიანებით ტრადიციული ნაგებობების შესწავლას არაერთი საყურადღებო ნაშრომი მიეძღვნა. ალ. რობაქიძემ, ჩამოაყალიბა საცხოვრებელ ნაგებობათა კლასიფიკაციის პრინციპები (Робакидзе, 1975; რობაქიძე, 1986). ქართული ტრადიციული არქიტექტურის შესახებ მეტად საყურადღებო მონოგრაფია გამოაქვეყნა ლ. სუმბაძემ (Сумбадзе, 1984). ამიერკავკასიის დარბაზული ნაგებობები საფუმქვლიანად შეისწავლა თ. ჩიქოვანმა. ნაშრომში „ამიერკავკასიის ხალხურ ნაგებობათა ისტორიიდან“ (ჩიქოვანი, 1967), სადაც განხილულია ქართული დარბაზი, სომხური ტრადიციული საცხოვრებელი „გლხატუნი“ და აზერბაიჯანული „ყარადამი“, შედარებულია მათი კონსტრუქციული ელემენტები და ფუნქციონალური მხარეები. თ. ჩიქოვანმა გაანალიზა ქართული ერდოიან-გვირგვინიანი სახლის ევოლუციის თავისებურებები, რითაც პასუხი გაეცა იმ მეცნიერთა დებულებებს, რომლებიც ამ ტიპის ნაგებობათა ქართულ გარემოში წარმოშობა-განვითარების იგნორირებას ცდილობდნენ. მესხეთის ტრადიციული საცხოვრებლების შესწავლას ხსენებულმა ავტორის კიდევ

რამდენიმე გამოკვლევა ეხება (ჩიქოვანი, 1979; ჩიქოვანი, 1982; ჩიქოვანი 1960; ჩიქოვანი, 1962).

მეთოდები: წინამდებარე სტატია დაფუძნებულია კომპლექსურ, ისტორიულ და ეთნოლოგიურ მეთოდოლოგიაზე. გამოყენებულია საველე-ეთნოგრაფიული მასალის შეკრების ტრადიციული, კომპლექსურ-ინტენსიური მეთოდი (სოციალური და მატერიალური ყოფის ინტენსიური აღწერა-შესწავლა კომპლექსში, სტრუქტურის, ტექნიკისა და ფუნქციის მიხედვით). საველე ეთნოგრაფიული მასალა მოპოვებულია 1991-2023 წლებში. ყოფისა და კულტურის ელემენტები შესწავლილია, როგორც ვერტიკალურ (ისტორიულ) ისე ჰორიზონტალურ ჭრილში. ისტორიული პროცესების ანალიზი დაფუძნებულია შედარებით ისტორიულ მეთოდზე.

მსჯელობა: მკვლევრები ერდოიან-გვირგვინიან ნაგებობების წარმოშობის ოთხ ძირითად კერას გამოყოფენ და მიიჩნევენ, რომ სამხრეთ კავკასიის გარდა, განსხვავებული ვარიაციებით სცხოვრებლის ეს ტიპი ფართოდ იყო გავრცელებული არა მარტო მთელს აზიაში, არამედ ეგეოსის სამაყროში, ძველ რომში, დღევანდელი ბულგარეთისა და რუმინეთის ტერიტორიაზე და ა.შ (Сумбадзе, 1984: 3, 304-). სამხრეთ კავკასიაში დარბაზული სტრუქტურის საფეხუროვანი ხის გვირგვინიან-გუმბათიანი ნაგებობები სათავეს იღებს მტკვარ-არაქსის კულტურის ეპოქაში, ჩ. წ.ად-მდე მე-3 ათასწლეულის დასაწყისში (Сумбадзе, 1984: 311). დღევანდელი საქართველოს, აზერბაიჯანისა და სომხეთის ტერიტორიაზე აღწერილია ტიპოლოგიური თვალსაზრისით მეტ-ნაკლებად მსგავსი ქართული დარბაზი, სომხური გლხატუნი და აზერბაიჯანული ყარადამი (; Лисициан, 1925; ჩიქოვანი, 1967 და ა.შ.).

გ. ჩიტაია წერდა, რომ ტრადიციული საცხოვრებლების შესწავლაში, ეკოგეოგრაფიულ გარემოსთან („ქვეყნის ბუნებრივი არე (milieu), რომელიც ადამიანის მიერ ბუნების წინააღმდეგ ბრძოლის ასპარეზია“) ერთად, ყურადღება უნდა მიექცეს საკვლევი ერთობის კულტურულ მდგომარეობას (ჩიტაია, 1926: 137), ან, როგორც უწოდებენ, სამეურნეო კულტურულ ტიპს (სკტ). ქართული ეთნოგრაფიული სკოლა სკტ-ს საკმაოდ ფართო ცნებად მიიჩნევდა და საქართველოს განიხილავდა ერთიანი სკტ-ად, რომელიც მოიცავდა ერთმანეთისაგან საკმაოდ განსხვავებულ ვარიაციებს. ამგვარი ლოკალური ნიშნებით საქართველოში სამ რეგიონს: აღ. საქართველოს ბარს, დასავლეთ საქართველოს დაბლობს და საქართველოს მთიანეთს გამოყოფენ (რობაქიძე 1986: 7).

საცხოვრებელი გარემოს ცვლილებებს ძირითად იმპულსს აძლევდა ადამიანის მარადიული მისწრაფება საცხოვრებელი პირობების გაუმჯობესებისა და კომფორტის ელემენტების შემოტანისაკენ. ბუნებრივია, ამ პროცესის ინტენსივობას მეტწილად სოციალურ-პოლიტიკური, ეკონომიკური და ეთნოკულტურული ფაქტორები განსაზღვრავდა. ამ მხრივ ხელსაყრელი პირობები სამხრეთ საქართველოში მე-19 საუკუნის 30-იანი წლებიდან შეიქმნა, როდესაც სამცხე-ჯავახეთი რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში შევიდა და სხვა ქართულ ადმინისტრაციულ დანაყოფებთან გაერთიანდა. მუდმივი ომიანობის საფრთხის მოხსნამ, ეთნოდემოგრაფიული და სოციალურ-ეკონომიკური ვითარების კარდინალურმა ცვლილებებმა შექმნა საცხოვრებლის მშენებლობაში ახალი ტენდენციების გაჩენისათვის ხელსაყრელი ვითარება.

სამცხე-ჯავახეთის სოფლების უმეტესობა ოდნავ შეფერდებულ ადგილებზე, მდინარეთა ხეობებშია გაშენებული. ამ რეგიონისათვის დამახასიათებელი ისტორიულად ჩამოყალიბებული დასახლების ფორმა შეესაბამისება ადგილობრივ ბუნებრივ-გეოგრაფიულ გარემოს, რელიეფს და ტრადიციულ კულტურულ-სამეურნეო ყოფას. მესხეთის პირობებში სოფელი, ძირითადად მონოგენურ, შეკრულ ერთეულს წარმოადგენდა, სადაც ნათესაური გაერთიანებები, უბნები, ერთმანეთის ახლოს განლაგებულ და ვიწრო შუკებით გამოყოფილი კვარტლების წყებას ქმნიდა. უბნურ-კვარტლური დასახლება ძირითადად ჰორიზონტალურად იყო განფენილი, თუმცა ზოგჯერ ტერასული სახეც ჰქონდა, ისე რომ ერთი სახლის ბანი მეორის ეზო იყო (ჩიქოვანი, 1967: 51). სიმბიოზური, მიწათმოქმედება-მესაქონლეობით წარმოდგენილი მეურნეობისათვის დამახასიათებელი იყო კომპლექსური საცხოვრებელი და სამეურნეო, დარბაზული ტიპის ნაგებობები. დასახლებული პუნქტები ერთმანეთთან საიდუმლო ხვრელებით დაკავშირებული შენობებისაგან შედგებოდა, ეზოების უქონლობისა და ნაგებობების მაქსიმალური სიმჭიდროვის გამო ასეთი დასახლება მომხდურისათვის თითქმის შეუძენველი იყო. სოფელს მტრის თვალისაგან იფარავდა ისიც, რომ სასოფლო-სამეურნეო სავარგულები მოშორებით მდებარეობდა. მთხრობელთა გადმოცემით მიწურბანიანი და სანახევროდ მიწაში ჩაფლული სოფლები ნაკლებად ზარალდებოდა მტრის თავდასხმის შემთხვევაში. საამისო მაგალითად ადგილობრივი მაცხოვრებლები სოფ. ჭაჭარაქის მაგალითს იშველიებენ. ამ სოფლის მოსახლეობას მე-20 საუკუნის დასწყისში მიწურბანიანი სახლები ე.წ. „კრიშიანი“ სახლებით შეუცვლიათ და 1918 წელს მესხეთში განვითარებული დრამატული მოვლენების დროს ყველაზე მეტადაც დაზარალებულან, თურქებს მათი სახლები მთლიანად გადაუწვავთ.

მატერიალური კულტურის სფეროში ცვლილებებს, პირველ რიგში, განაპირობებს ნასესხობის გზით ახალი ელემენტების შემოტანა, რაც,

ინტერკულტურული კონტაქტების სიხშირეს უკავშირდებოდა და ამრიგად კორელაციაშია მასობრივ მიგრაციებთან. ამ მხრივ აღასანიშნავია 1830-იან წლებში ოსმალეთში გასახლებული მუსლიმების (ძირითადად წარმომავლობით ქართველების) ჩანაცვლება არზრუმის ვილაიეთიდან შემოყვანილი სომხებით და 1944 წელს მესხეთიდან დეპორტირებული მუსლიმი მოსახლეობის ადგილას საქართველოს სხვადასხვა კუთხიდან (მეტწილად ზემო იმერეთიდან) ჩამოყვანილი კოლმეურნეების ჩასახლება. უნდა ითქვას, რომ სომხების ჩამოსახლებას მესხური ნაგებობების გარეგნულ სახეზე გავლენა არ მოუხდენია, თუმცა სოციალურ-ეკონომიკური ფაქტორების გავლენით ერთი საუკუნის მანძილზე ტრადიციული საცხოვრებლის ინტერიერმა და დგამ-ავეჯმა ყველა ეთნოკონფესიურ ჯგუფში განიცადა მნიშვნელოვანი ცვლილებები. 1944 წელს განხორციელებული დეპორტაცია დაემთხვა სრულიად ახალ ტენდენციას. მიმდინარეობდა მიწური, გვირგვინიან-ერდოიანი ნაგებობების მასობრივი ჩანაცვლება მიწისზედა, კაპიტალური ნაგებობებით, რომლებიც საცხოვრებლის კარდინალურად განსხვავებულ ტიპს მიეკუთვნებიან. ამ პროცესზე, რა თქმა უნდა, გარკვეული გავლენა ახლადდამკვიდრებულთა სამშენებლო ტრადიციებმაც ითამაშა.

როგორც ითქვა, გვირგვინიან-ერდოიანი დარბაზული ტიპის ნაგებობები ფართოდ იყო გავრცელებული საქართველოს მომიჯნავე ქვეყნებშიც და, მათ შორის, სომხურ დასახლებებშიც. ამიტომ მე-19 საუკუნის 30-იან წლებში სამცხე-ჯავახეთში ჩამოსახლებულ სომხებს დაცარიელებულ სოფლებში ნაცნობი საცხოვრებელი გარემო დახვდათ. მესხური საცხოვრებლის მსგავსად მათი ტრადიციული ნაგებობებიც ერთ ჭერქვეშ მოთავსებულ ადამიანთა საცხოვრისს და სამეურნეო ნაგებობათა კომპლექსს წარმოადგენდა. ქართული და სომხური გვირგვინიანი-ერდოიანი ნაგებობების განხილვა გარკვეულ წარმოდგენას შეგვიქმნის ამ ტიპის შენობების ფორმათა ვარიაციების და თავისებურებების შესახებ ამიტომ ამ საკითხს შედარებით ვრცლად განვიხილავ.

ს. ლისიციანის თანახმად რუსულ კულტურასთან საკმაოდ ინტენსიური შეხების მიუხედავად სომხური შენობა –ნაგებობები საოცარი არქიტექტურული და კონსტრუქციული ერთფეროვნებით ხასიათდებოდა (Лисициан, 1927: 109). ისტორიული სომხეთის ტერიტორიაზე ნაგებობების ფორმის, სამშენებლო მასალის, სახურავის მოწყობილობისა და კერიის ადგილსამყოფელის მიხედვით ორი ტიპის ტრადიციულ ნაგებობას ე.წ. „გლსატუნს“ გამოყოფენ. ლისიციანისეული ტიპოლოგიით პირველი ტიპის საცხოვრებელი გავრცელებული იყო სომხეთის ტყით მდიდარ რაიონებში ლორე, ტავუში, მთიანი ყარაბახი, ზანგეზური, ვანის ტბის სამხრეთი და აღმოსავლეთი სანაპირო, მუშის დაბლობი, ხოლო მეორე ტიპი – ტყით შედარებით ღარიბ რაიონებში, როგორცაა - სომხეთი, ტურენბერანი, ახმინკი,

შირაქი, არაგაწონი, ჯავახეთი (Лисициан, 1925: 103-104) (ს. ლისიციანი ლორეს სომხეთის ისტორილ პროვინციად მიიჩნევს, რაც, რბილად რომ ვთქვათ, საკამათო საკითხია; ქართული ტოპონიმი ჯავახეთი კი სომეხ ავტორებთან გვხვდება ფორმით – „ჯავახვი“ – ლ.ჯ.). ამ ტიპის საცხოვრებლის მთავარ დამახასიათებელ ნიშნად ითვლება სამეურნეო ფუნქციის მქონე ნაგებობათა საცხოვრებლის გარეთ განლაგება და კერა//ტენდირის არქონა. ლისიციანის აღწერით ყარადაში შედგებოდა სრახისა და ერთი კვადრატული ერდოიან-გვირგვინიანი ოთახისაგან. ოთახის შუაგულში მოთავსებული იყო ჩაღრმავებული ადგილი ცეცხლისათვის, რომელსაც ქვისაგან ნათალი სკამები ჰქონდა შემოწყობილი. ტენდირის არქონას ს. ლისიციანი იმით ხსნიდა, რომ ეს რეგიონი მდიდარია ტყეებით (ტენდირში საწვავად ძირითადად წივა – გამხმარი ნაკელი გამოიყენება) (Лисициан, 1925: 104). სხვა ავტორების ცნობით ამ საცხოვრებელ ნაგებობაში ერთ ჭერქვეშ შეიძლება სამეურნეო ნაგებობებიც იყოს: ღია დერეფანი (სრახ, ერესებეც, აივან), საცხოზი (ჰაცატუნ), საკუჭნაო (მარან), ბოსელი (გომ) და ზოგჯერ ქალაქური ტიპის სასტუმრო ოთახი (სენიაკ ოთახ) (Марутян, 1989: 72).

მთავარ საცხოვრებელ განყოფილებაში კედლის კუთხეებთან აღმართულია ხის სვეტები, რომლებიც ქვის საფუძველს ეყრდნობიან. სვეტებზე კედლების პარალელურად გადებულია ორი ძელი, მათზე ცენტრის სიახლოვეს პერპენდიკულარულად მაგრდება შედარებით მცირე ზომის ორი პარალელური ძელი, ასე შეიკვრება კვადრატი, რომელიც გვირგვინის პირველ საფეხურს წარმოადგენს. ამ კვადრატს ეყრდნობა უფრო მცირე ზომის კვადრატი. ასე თანდათან დაპატარავებული კვადრატების საშუალებით იქმნება გვირგვინი, რომელიც სინათლისა და კვამლის გამტარი ერდიკით მთავრდება. ამ ტიპის ნაგებობებში საცხოვრებელი ოთახი, როგორც წესი, ერთდროულად წარმოადგენდა სასადილოს, სამინებელს, სამზარეულოსა და ნაწილობრივ საკუჭნაოს (Марутян, 1989: 72).

მეორე ტიპის ტრადიციული სომხური საცხოვრებელი უფრო წააგავს საქართველოში გავრცელებულ საცხოვრებელ ნაგებობებს. მათ ახასიათებდათ თითქმის ყველა სამეურნეო განყოფილების ერთ ჭერქვეშ განთავსება: მთავარი სამეურნეო-საცხოვრებელი განყოფილების (ტუნ, ტან ტუნ) გარდა, შენობაში შედის – საკუჭნაო (კოხ, კილარ), ბოსელი (გომ, თავლა), ბოსელთან არსებული ოთახი (გომი ოდა), დახურული დერეფანი (ბაკ, შვაკ) და ზოგჯერ ქალაქური ტიპის სასტუმრო ოთახი, ამ ტიპის ნაგებობებისათვის დამახასიათებელი იყო უფრო რთული გვირგვინისებური გადახურვა, რომელიც ხშირად მრავალკუთხა 8, 16 და 32 კუთხიანი ელემენტისაგანაც შედგებოდა. ასეთი გადახურვის მქონე სახლები, „ჰაზარშენ ტუნები“ სომხეთში ძალიან პოპულარული იყო. მათში ცალკე იყო გამოყოფილი ტენდერტუნი – ოთახი ტენდერისათვის, რასაც ამ ტიპის ნაგებობებისათვის ძირითად ნიშნად მიიჩნევენ. უფრო არქაულად შეიძლება ჩაითვალოს

ნაგებობის შუაგულში მოთავსებული ტენდერიანი ვარიანტი, რომელმაც მოგვიანებით ცალკე ადგილი დაიკავა და თაღით გამოეყო საცხოვრებელ განყოფილებას. „გომი ოთახ“ და „გომი თავლა“ რომელთაც სხვადასხვა დანიშნულება აქვთ - ერთადაა მოქცეული. ამ განყოფილების უმეტესი ნაწილი თავლას ანუ გომს ეჭირა, იგი წარმოადგენდა ბოსელს, რომელსაც ფასადის მხრიდან ნაკელის გადასაყრელად სანათურს უტოვებდნენ (Марутян, 1989: 74). „გომი ოთახ“ (დანიშნულებით მესხურ თაკარებიან ოდა-საჯალაბოს (ახვრის ოდას) და თრიალეთურ-ლაზურის რიგის მიწურბანიან ოდას შეესაბამებოდა. თ. ჩიქოვანის თანახმად სომხეთის სინამდვილეში „გომი ოთახი“ გასული XIX ბოლოს სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მომიჯნავე კოგოვიტის პროვინციებიდან გადმოსახლებულთა შორის იყო გავრცელებული, ხოლო ლორე-ბამბაკის ადგილობრივ მოსახლეობას ამგვარი სათავსო საერთოდ არ გააჩნდა. ტრადიციულ სომხურ ნაგებობებში ზოგჯერ გვირგვინი ეყრდნობოდა არა მარტო ხის ბოძებს, არამედ კედლებსაც, უფრო მეტიც ხშირად ტუფის ქვისაგან ნაგები სახლის გვირგვინი პირდაპირ კედლებზე იყო დადებული (ასეთი სახლები სეისმურად მეტად საშიშია - ლ.ჯ.). კერია//ტონირი ხშირად მარტო ტორანტუნში იყო, სხვა ოთახებში ცეცხლს არ ანთებდნენ. გამონაკლისს წარმოადგენდა ოჯახის უფროსის საცხოვრებლად განკუთვნილი ოთახი, რომელიც შედარებით მდიდრულად იყო მოწყობილი და „ბუხარიკი“, პატარა ოთხკუთხა ფორმის ბუხარი ჰქონდა. ოჯახის ძირითადი ნაწილი ტორანტუნში ცხოვრობდა.

1990-იან წლებში სოფ. ნაოხრევში (ცხოვრობენ სომეხი კათოლიკეები - ლ.ჯ.) ვნახე შედარებით კარგად შემონახული მიწური შენობა, რომელშიც მარტოხელა სომეხი მამაკაცი ცხოვრობდა. ეს სახლი, ან როგორც მას ადგილობრივი სომეხები უწოდებენ „გოლიატუნი“ (მიწის სახლი - ლ.ჯ.), წარმოადგენს გვიქმნის როგორც იყო ამ რეგიონის მარტივი ტიპის ტრადიციული ნაგებობა. იგი აგებულია ქვისა და ალიზისაგან, გადახურვა მიწურბანიანია, შედგება კარაპანის, დერეფნისა და სამი განყოფილებისაგან. საცხოვრებელის შესასვლელში მოთავსებულია ღია აივანი - „კარაპანი“, რომელიც სამუშაო და საყოფაცხოვრებო იარაღების საწყობად გამოიყენება. ზაფხულობით ოჯახი სწორედ აქ ატარებდა დროს. კარაპანიდან ხის მძიმე, უბრალო კარით შევდივართ ბნელსა და ვიწრო დერეფანში, რომელიც ნაგებობის ცალკეულ განყოფილებებს ერთმანეთთან აკავშირებს. შვოვის მარცხნივ იმყოფება „ტანდერტუნი“ (თონის სახლი), დაახლოებით 20 კვ. მეტრის ფართობის სოხანიანი ოთახი. ეს ოთახი ორი განყოფილებისაგან შედგება - ერთი შედარებით მაღლაა (40-50 სმ-ით) განლაგებული. ამ განყოფილებაში ორი განსხვავებული ზომის თონეა (ტუნდირი=თუნდირი) ჩადგმული. ტუნდირი თიხის უძირო ცილინდრული ფორმის ჭურჭელს (ქართული თონის მსგავსი). ტედერტუნის დაბალ განყოფილებაში დგას ხის გრძელი ტახტი. წინათ მასზე ოჯახის ახალგაზრდა წევრები იძინებდნენ.

ტენდერტუნს საკუთარი გვირგვინი აქვს, რომელიც ხის ბომბეზუა დაყრდნობილი და ხუთი საფეხურისაგან შედგება. ამ სათავსოში ინახებოდა მარცვლეულისათვის განკუთვნილი ხის დიდი ჭურჭელი „ამბარ-ი“. დერეფნის ბოლოში საკმაოდ მოზრდილი ბნელი საქონლის სამყოფელი (ბოსელი) იყო. მას სინათლე ზემოთ მოთავსებული პატარა ერდოდან მიეწოდებოდა. დერეფნის მარჯვნივ, გომის მოსაზღვრედ, მოთავსებულია საცხოვრებელი ოთახი. ესაა ყველაზე კეთილმოწყობილი განყოფილება, რომელიც ოჯახის უფროსის სამყოფელად ითვლებოდა. აქვე იყო გრძელი ხის ტახტი ოჯახის უფროსის ცოლისა და შვილიშვილებისათვის, კედლის კარადა ხის კარებით ჭურჭლისა და თეთრეულისათვის. სინათლე და ჰაერი ოდაში გვირგვინის ბოლოში დატანებული ერდოდან შემოდის. გვირგვინი ოთხკუთხაა, ხუთსაფეხურიანი ერდო მცირე ზომის, 30-40 სმ-იან, ჭრილს წარმოადგენს, რომელსაც წვიმიან ამინდში პატარა ფიცარს აფარებდნენ, რათა საცხოვრებელში წყალი არ ჩამოსვლოდათ. უნდა აღინიშნოს, რომ, ცალკეული უმნიშვნელო ელემენტების გამოკლებით, აქ აღწერილი გოლიატუნის მნიშვნელოვნად არ განსხვავდება თსუ ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის კავკასიის ეთნოლოგიური განყოფილების 2023 წლის ეთნოლოგიურ ექსპედიციაში მონაწილეობისას ჯავახეთის სოფლებში (სარო, აფნია, გოგაშენი და ჭობარეთი) ნანახი მესხური ოდებისაგან და გასული საუკუნის 30-იან წლებში ჯერ კიდევ ფართოდ გავრცელებული ჯავახური საცხოვრებლის ანალოგიურია. აი როგორი იყო სამეცნიერო ლიტერატურაში აღწერილი თენოშვილის დარბაზი: „სამხრეთის კედელს აღმ. კუნჭულთან შესასვლელი აქვს კარი. სათონეში თონე მოუშლიათ და გაუკეთებიათ ფურნე . დარბაზში შესავალ დერეფანში, ახორში და სხვა (სათავსოში) არის შესავალი კარები. **ახორი** ასეთივე **ქვა-ღორღებითა** და ხეტყის მასალითაა ნაშენები, როგორც დარბაზი... **ახორში** უბიათ საქონელი და ცალ გვერდზე **ოდათ** იყენებენ ზამთარში თავიანთ საცხოვრებლად, რადგან ზამთრის სიცივეში საქონელთან ახლოს თბილათ იქნებიან.“ (ჯავახიშვილი, 1976: 255-256)

თ. ჩიქოვანმა დაადგინა სომხური გლხატუნისა და ქართული ერდოიან-გვირგვინიანი საცხოვრებლის განმასხვავებელი რიგი ელემენტები. გლხატუნის წარმოადგენდა დახშულ (ქართულთან შედარებით) ნაგებობას; ქართულისაგან განსხვავებით ყოველთვის ოთხკედლიანი იყო სახლის ფასადის მხარეს მოთავსებული კარაპანი (სომხ. სრახ); ყარადამის წინ აგებულ მეტწილად, წინიდან ღია და უკედლო ჩარდახს, როგორც წესი, ერთ კედელში ღუმელი ჰქონდა დატანებული; მაღალმთიან სომხეთში ამ მხარეში გავრცელებული ერდოიან-გვირგვინიან კომპლექსში ყველა ოთახის კარი სრახში გამოდიოდა; ტუნის გადახურვა მთიან სომხეთში ძირითადად საკედლე სვეტებს ეყრდნობოდა და წახნაგოვან გვირგვინს წარმოადგენდა, ყარაბაღში კი ოთხკუთხოვანი წყობა ჰქონდა და ოთხ დედაბომბე იყო

დაყრდნობილი; სომხური კერა (თუნირი), თიხის პატარა, ქვევრისებური მოყვანილობის ჭურჭელი, ცენტრიდან ოდნავ განზე იყო გაწეული და მიწაში ჩაფლული, რაც მას წვიმისაგან იცავდა (ქართული ჩვეულებრივ ცენტრში იყო მოთავსებული – ლ.ჯ.); სომხური ჰაცატუნი ერთდროულად საკუჭნაო, პურის საცხობი და ზოგჯერ სასადილოც იყო, რომელსაც უმეტესად ქვისაგან ნაგები გუმბათოვანი გადახურვა ჰქონდა ბოლოში დატანებული ერთი; საქართველოში ფართოდ გავრცელებული ერთიან-გვირგვინიანი ოთახის ფართობი სრულიად არ იყო დამოკიდებული დედაბოძების ან საერთოდ ბოძების რაოდენობაზე, მაშინ როდესაც სომხურში რაც მეტი იყო ბოძების რიცხვი მით უფრო იზრდებოდა ფართობი (ჩიქოვანი, 1967: 89). ამდენად, ცხადია, ცალკეული განსხვავებების მიუხედავად ყველა ზემოაღწერილი ნაგებობა კონსტრუქციული თაღსაზრისით ერთ ტიპს მიეკუთვნება, ხოლო ეს განსახვავებები სხვადასხვა ფაქტორების გავლენით ლოკალურ ეკოსამეურნეო და ეთნოკულტურულ გარემოში ადაპტირების შედეგს წარმოადგენს. რაც შეეხება, სამცხე-ჯავახეთში 1830-იან წლებში ჩამოსახლებული სომხებს, რომლებიც ოსმალეთში გადასახლებული მუსლიმების მიწურ სახლებს დაეპატრონენ, ისინი მათთვის ჩვეულ პირობებში აღმოჩნდნენ და პირველ ხანებში ამ შენობების მნიშვნელოვანი ტრანსფორმირების საჭიროება არც ჰქონიათ.

მე-19 საუკუნეში რუსეთის იმპერიაში გატარებულმა საგლეხო რეფორმამ, სამხრეთ კავკასიაში სასოფლო ყოფის მნიშვნელოვან სოციალურ-ეკონომიკური ტრანსფორმაციას მისცა ბიძგი.. თანდათანობით იშლებოდა საოჯახო თემი, გლეხების ნაწილიმა ეკონომიკურად დაწინაურება შეძლო. ამასთანავე წარსულს ჩაბარდა მტრის შემოსევების საფრთხე და მოიშალა მიწური ნაგებობების თავდაცვითი დანიშნულება. ახალ ვითარებას ნაკლებად შეესაბამებოდა დარბაზული სახლი, რომელმაც მართალია არქიტექტურული თვალსაზრისით მაღალმხატვრულ სრულყოფილებას მიაღწა, მაგრამ კომფორტისა და კეთილმოწყობის თვალსაზრისით საკმაოდ ჩამორჩენილი იყო და განვითარების შეზღუდული პერსპექტივა გააჩნდა. მაგ.. შეიძლებოდა კერიის და ერდოს შეცვლა ბუხრით და ფასადის კედელზე სარკმლის გაჭრით, მაგრამ თანამედროვე საყოფაცხოვრებო მოთხოვნებისათვის მისი მორგება მაინც ვერ ხერხდებოდა. ამ ტიპის სახლები ნახევრად მიწაში იყვნენ ჩაფლული, კედლებს საგანგებო იზოლაცია არ ჰქონდა და როგორც წესი ნესტიანი იყო; თხელი მიწატკეპნილი სახურავი კი არცთუ ეფექტურია უხვი ნალექის პირობებში; მიწური იატაკი ზამთარში ცივი იყო და სისუფთავის დაცვაც საკმაოდ ძნელდებოდა; ზაფხულობით, რომ არ ამტვერებულიყო იძულებული იყვნენ იატაკი მოერწყათ და სხვ. ძველი საცხოვრებლის სტრუქტურის მოშლა და ახალი ტიპის სახლების მშენებლობაზე გადასვლა ამასთანავე უკავშირდებოდა დიდი ოჯახის (საოჯახო თემის) კრიზისს და საზოგადოების ფორმაციულ ტრანსფორმაციას (Сумбадзе, 1984: 334).

განვითარების პროცესში სოციალურ-ეკონომიკური ფაქტორები ინტერიერის ცვლილებას განაპირობებდა და ყოველ პერიოდს საცხოვრებელში შეჰქონდა გარკვეული კორექტივები. ინტერიერში აუცილებლად არსებობდა სამეურნეო და საოჯახო საქმიანობის ფუნქციონალური ზონები: სამეურნეო, ძილის, საჭმლის დამზადების და კვების, დასვენების, საქმიანობის, ბავშვების ადგილსამყოფელი, ღვთისმსახურების ადგილი და ა.შ (დავითაშვილი, 1986: 84-85).

მესხურ ოდაში საერთო სოციალურ-ეკონომიკური პროცესებით გამოწვეული ცვლილებების პირველ საფეხურად მიჩნეულია სეგმენტაცია (დამატებითი განყოფილებების მიშენება). შემდეგ დაიწყო მიწისზედა (ბანიანი) სახლების მშენებლობა. რომელთაც შენარჩუნებული ჰქონდათ მიწური გადახურვა გვირგვინისა და ერდოს გარეშე. გაჩნდა ქვითკირის კედლები, სარკმელი ინტერიერის გასანათებლად; გვირგვინი და ერდო საკვამურიანი სახურავით შეიცვალა; სახურავის მზიდის ფუნქცია კედლებმა იკისრეს, ადამიანთა საცხოვრებელს გამოეყო სამეურნეო დანიშნულების შენობები; ახალ ოთახებში გათბობის საშუალებად იყენებდნენ ბუხარს, რომელიც კერიას (შუა კერას//შუაცეცხლს) ანაცვლებდა. გასული საუკუნის 30-იან წლებში მესხურ დარბაზებში მცხოვრებთ ჯერ კიდევ ახსოვდათ, დაახლოებით 60-70 წლის წინათ, როგორ ჩაანაცვლა კერია ბუხარმა (ჯავახიშვილი, 1976., 249-250).. ზოგიერთ საცხოვრებელში თავდაპირველად კერაც დაუტოვებიათ და ახლადგაკეთებული ბუხარი და შუაკერა თანაარსებობდა (ჯავახიშვილი, 1976., 249-250). მოგვიანებით დაიწყო საჭმლის მოსამზადებლად თონის ან ფურნის გაკეთება. ამრიგად, საცხოვრებლის ცენტრალური და საკრალური ფუნქციის მქონე კერიის ადგილი ფურენემ და ბუხარმა დაიჭირა. ზოგ ოდაში კომპლექსური ბუხარი-ფურნე-თონეც მოაწყვეს, რომელთაგან კვამლი საგანგებო საკვამურით გადიოდა. შესაბამისად ერდომ კვამლის გამტარის ფუნქცია დაკარგა. ამიერიდან იგი მესხურ დარბაზში მხოლოდ სინათლის წყაროს წარმოადგენდა, რის გამოც შესაძლებელი გახდა მისი ჩამკეტი მოძრავი სარქვლების უძრავი მინით ჩაანაცვლება. უფრო გვიან ზოგ ოდებში ერდოს ეს ფუნქცია სარკმელმა იკისრა.

ზემოთ აღვნიშნე, რომ 1944 წელს სამცხე-ჯავახეთიდან მუსლიმთა დეპორტაციის შემდეგ საბჭოთა ხელისუფლებამ საქართველოს სხვა რაიონებიდან (ძირითადად იმერეთიდან და ბორჯომის ხეობიდან) ჩამოსახლა ხალხი. ჩამოსახლებულები ძირითადად ადგილობრივ მუსლიმთა ნასახლარებზე დამკვიდრდნენ. საცხოვრებელი, რომელიც მათ დახვდათ, შეესაბამებოდა ადგილობრივ ბუნებრივ-სამეურნეო გარემოსა და ყოფილი მოსახლეობის მოთხოვნილებებს, მაგრამ რადიკალურად განსხვავდებოდა ახალმოსულთა ყოფილ ადგილებში არსებული ვითარებისაგან. ამის გამო, ჩამოსახლებულთა ერთ ნაწილს, ძირითადად ბორჯომის ხეობიდან მოსულებს, თავიანთი საცხოვრებელი ხის ნაგებობები

თან ჩამოუტანიათ. მართალია ეს ყველამ ვერ შეძლო, მაგრამ დეპორტირებულთა შენობები საცხოვრებლად მათაც დაიწუნეს და „მესხური ოდების“ ნაცვლად ახალი სახლები ააგეს. დასავლეთ საქართველოდან შემოტანილმა სამშენებლო კულტურამ გავლენა იქონია ადგილობრივთა შეხედულებებზე და დააჩქარა ტრადიციული ნაგებობების ჩანაცვლების პროცესი. რუსეთიდან ტრანსპორტირებულმა იაფმა ხე-ტყემ და ხელმისაწვდომმა მასალამ (ქვა, ცემენტი, აგური, ბლოკი კრამიტი, შიფერი და ა.შ) ხალხურ ბინათმშენებლობაში ახალი პერსპექტივა გააჩინა. თანდათანობით მიწურ სახლებში ცხოვრება მეტად არაპრესტიჟული გახდა და ვისაც მატერიალური შესაძლებლობა ჰქონდა თანამედროვე სახლებს აგებდა. სოფელ საროს მკვიდრი ხანდაზმული ქალი ამბობს: „მე მეხატებოდა, რო იმ წლებში ასეთი სახლი გვქონდა და ამ ჩემ შვილებს, რომ მოჰყავდათ კურსელები, ზუგდიდიდან იყვნენ, ბევრი კიდევ სხვა მხრებიდან იყვნენ, ისინი გიჟდებოდნენ, მე კიდევ მრცხვენოდა და ჩემ შვილებ ვეჩხუბებოდი: რა იყო რო არ მოიყვანო ამ სახლებში. რო შემოვიდოდი შვილო, მუთაქას ვეძახით, ასულან გოგო-ბიჭები მოსწავლეები და მოკალათებულან, უხარიათ, სურათებს იღებენ. მე კიდევ მრცხვენოდა, რო ასეთ სახლებში რატო უნდა ვიყო მეთქი. მაგრამ ახლა ჩემი ოდა (ამას ქვია მესხური ოდა და მესხური დარბაზი – მთხრ.) წადგა წინ...“

მოსახლეობის ნაწილს, ვისაც ახალი სახლების აგება არ შეეძლო, ცვლილებები შეჰქონდა ინტერიერსა და დგამ-ავეჯში. ძველებურ ოდებში უწინ ტახტებიც არ ჰქონიათ მიწურ იატაკზე „ჭილობს“ იგებდნენ და ისე ჯდებოდნენ ან წევბოდნენ. დღესასწაულის დროს კი „ფიჩვებსა“ და ფარდაგებს აგებდნენ. სტუმრებს სკამის ნაცვლად „ხეების წანაჭრ როგოებზე“ სვამდნენ (ჯავახიშვილი, 1976: 250). მოგვიანებით მესხეთში ფართოდ გავრცელდა ხის ფიცრული ტახტები (საქვი/სექვი). რომელზეც ღამით იძინებდნენ; საქვის ბოლოში მოწყობილი ჰქონდათ ლოგინის შესანახი კარადები „მუსანდარები.“ მესხურ ოდებში საქვები დღემდე შემორჩენილი. საქვი/სექვი გურიასა და იმერეთში მცხოვრები რეპატრირებული მუსლიმი მესხების თანამედროვე სახლებში დღემდე აუცილებელი ატრიბუტია და ახლაც შეგიძლიათ შეიგრძნოთ მკვლევრის მიერ გასული საუკუნის 30-იან წლებში ხატოვნად აღწერილი ყოფა: „ძალიან კარგ შთაბეჭდილებას იღებს იქ შემსვლელი სტუმარი, მეტადრე როდესაც ბუხარში ცეცხლი ანთია და ჯაჭვზე ჩამოკიდებულ ქვაბში საჭმელი ჩუხჩუხობს. იმ დროს სტუმარი საქვის თავში ბალიშზე მიყრდნობილი ცალმხრით გადასცქერის ბუხარს, მეორე მხრით საქვზე მჯდომარე დარბაისელ სახლის უფროსს, თეთრწვერას, რომელიც დიდი სიამოვნებით და დიდი ცნობისმოყვარეობით ესაუბრება უცხო კუთხიდან მოსულ უცხო სტუმარს, რათა გაიგოს მისი ვინაობა და მოგზაურობის მიზანი“ (ჯავახიშვილი, 1976: 257).

მესხური ოდის ტრანსფორმაციის შესახებ წარმოდგენას გვიქმნის ასპანიძეების დარბაზი (სოფ. სარო). როდესაც ოჯახიდან ერთი ძმა გამოეყო, ძველი ოდა გატიხრეს და ძმებმა ერთ სახლში გააგრძელეს ცხოვრება. მოგვიანებით ორივე ძმამ ახალი სახლი ააშენა ოდა კი ერთ-ერთის საკუთრებაში დარჩა. საყოფაცხოვრებო პირობების ცვლილების კვალობაზე იცვლებოდა საცხოვერებელის შიდა სივრცე და მოწყობილობა. ჯერ ბუხარი ჩაანაცვლა თუნუქის ღუმელმა; შემდეგ როდესაც თხევადი გაზი შემოვიდა ოდაში გაზქურაც გაჩნდა; მართალია ძველებური საქვი და მუსანდარა შეინარჩუნეს, მაგრამ ავეჯი და დგამ-ჭურჭელი ძირითადად თანამედროვეთი შეცვალეს. ასე რომ, ოდაში რბილი სავარძელი, საწოლები და სკამებიც შეიძლება ნახოთ. ასპანიძეების დარბაზში არის პლაზმური ტელევიზორი, მაცივარი და თანამედროვე ყოფისათვის დამახასიათებელი თითქმის ყველა ნივთი (იხ სურათი). ცვლილებები განიცადა სახლის გარეგანმა იერსახემაც. წვიმის დროს მიწური სახურავიდან წყალი ჟონავდა, ამიტომ ბანი შიფრით გადაუხურეს, ხოლო სახლის ფასადი ფიცრით შექედეს. საინტერესოა, რომ ოდის პატრონებს ძალიან უყვართ იქ ყოფნა, მართალია ეზოში ახალი სახლიც დგას, მაგრამ მოხუცი ცოლ-ქმარი დიდ დროს მაინც ოდაში ატარებს.

სოფელ ჭობარეთში ჩვენი ეთნოგრაფიული ესპედიცია სტუმრობდა ალუდა ჯვარიძის მესხურ ოდას („მზიანეთი“), რომელშიც რესტორანია განთავსებული. მასპინძელს მოწყობილი აქვს ეთნოგრაფიული მუზეუმი;

ეზოში ტერასაზე გაშენებულია მესხური ჯიშის ვაზი; სამზარეულოში ამზადებენ ტრადიციულ მესხურ კერძებს (ჩეჩილი ყველი, აპოხტის და ყველის ხინკალი, ტენილი ყველი და ა.შ); ფურნეში აცხობენ მესხურ ქაძებს და ქადა-ხაჭაპურებს; სტუმრებს საშუალებას აძლევენ თავად მიიღონ მონაწილეობა ტრადიციული მესხური კერძების მომზადებაში.

შედეგები: ერდოიან-გვირგვინიანი საცხოვრებელი მიეკუთვნება ნაგებობების ტიპს, რომლის სამხრეთ კავკასიური ვარიანტი ჩამოყალიბდა მტკვარ-არაქსის კულტურის ეპოქაში და მისი ხანგრძლივი გენეზისის შედეგად ჩამოყალიბებული ლოკალური ვარიანტი, მესხური ოდის სახით, სამცხე-ჯავახეთში დღემდე შემორჩენილი;

1. სამცხე-ჯავახეთში მე-19 საუკუნის 30-იან წლებში ოსმალეთიდან ჩამოსახლებული სომხების საცხოვრებელი მესხური ოდის ანალოგიური იყო, ამ მიგრაციის შედეგად ადგილობრივ ოდებს მნიშვნელოვანი ცვლილებები არ განუცდია;

2. ტრადიციული ნაგებობების მოდიფიკაცია უკავშირდება მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში რუსეთის იმპერიაში გატარებულ სოციალურ-ეკონომიკურ რეფორმებს;

3. საბჭოთა და განსაკუთრებით პოსტსაბჭოთა პერიოდში მომხდარმა კატაკლიზმებმა ახალი სამშენებლო კულტურის დამკვიდრება გამოიწვია და მთლიანად გამოდევნა ყოფაში მესხურმა ოდის საცხოვრებლად გამოყენება.

დასკვნა: საუკუნენახევრის მანძილზე ერდოიან-გვირგვინიანი ნაგებობებმა გარკვეული მოდიფიკაცია განიცადა, მაგრამ თანამედროვე საყოფაცხოვრებო მოთხოვნილებებს არ შეემატება და იქ თითქმის აღარავინ ცხოვრობს. მართალია არქიტექტურული თვალსაზრისით ერდოიან-გვირგვინიანმა საცხოვრებელმა მაღალმხატვრულ სრულყოფილებას მიაღწა, მაგრამ დღევანდელ პირობებში კომფორტისა და კეთილმოწყობის თვალსაზრისით საკმაოდ ჩამორჩენილია და განვითარების შეზღუდული პერსპექტივა გააჩნია. სამცხე-ჯავახეთის სოფლებში შედარებით კარგ მდგომარეობაშია რამდენიმე მესხური ოდა, რომელთაც სამუზეუმო ან ბიზნესდანიშნულება აქვთ. ძირითადად კი, ძველებურ შენობებს პირუტყვის და წვრილფეხის დასახინაველად ან ჭირნახულის შესანახად იყენებენ. ამრიგად, მესხური ოდების უმეტესობა ღვთისანაზარადაა მიტოვებული და თუ კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ფარგლებში სახელმწიფომ არ მიაქცია ყურადღება, დანგრევისთვისაა განწირული.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. დავითაშვილი, 1986: – დავითაშვილი გ., ქართული ხალხური საცხოვრებლის ინტერიერი, საქართველოს ისტორიულ ეთნოგრაფიული ატლასი მასალები (საქართველოს მთური საცხოვრებელი ნაგებობები), თბ. 1986.

2. რობაქიძე, 1986: – რობაქიძე ა., ქართველი ხალხის ტრადიციულ საცხოვრებელ ნაგებობათა კლასიფიკაციის პრინციპი (საქართველოს მთური საცხოვრებელი ნაგებობანი), საქართველოს ისტორიულ ეთნოგრაფიული ატლასი მასალები, თბ., 1986.

3. ჩიტაია, 1953: – ჩიტაია, „მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის“, VI, თბილისი, 1953.

4. ჩიტაია, 1926: – ჩიტაია, „გლეხის სახლი ქვაბლიანში“, მიმომხილველი / საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების ორგანო. ტფილისი, №1, 1926.

5. ჩიტაია, 1947: – ჩიტაია, ანალები, I, ისტორიის ინსტიტუტი. თბილისი, 1947.

6. ჩიქოვანი, 1960: – ჩიქოვანი თ., ქართული ხალხური საცხოვრებელი (წალკური სახლი), თბ., 1960 ჩიქოვანი, 1962: – ჩიქოვანი თ., „მესხურ-ჯავახური დარბაზული სახლი“. საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის საზოგადოებრივი განყოფილების მოამბე, თბ., 1962.

7. ჩიქოვანი, 1967: – ჩიქოვანი თ., ა/კ ხალხურ საცხოვრებელ ნაგებობათა ისტორიიდან, თბ., 1967.

8. ჩიქოვანი, 1979: – ჩიქოვანი თ., „მესხეთი“, თბ., 1979.

9. ჩიქოვანი, 1982: – ჩიქოვანი თ., „ჯავახეთი“, თბ., 1982.

10. ჯავახიშვილი, 1976: – ჯავახიშვილი ივ., „აღმშენებლობა და ავეჯი, მასალები საქართველოს შინამრეწველობისა და წვრილი ხელოსნობის ისტორიისათვის“, აკად. ი ჯავახიშვილის საერთო რედაქციით 5 ტომად, I, რედ. ვ. ჯაფარიძე, გამომცემლობა „მეცნიერება“ თბ. 1976.

11. Лисициан, 1927: – Лисициан С., Из материалов по изучению жилищъ Армении. //Известия КИАИ. Ереван, 1927, т. 4.

12. Лисициан, 1927: – Лисициан С., К изучению Арменского крестьянского жилища (Карабахский карадам). //Известия КИАИ. Ереван, 1925, т. 3.

13.Марутян, 1989: Марутян А.Т., Интерьер армянского народного жилища (вторая половина XIX- начало XX в.) // Армянская этнография и фольклор, Ереван, № 17, 1989.

14.Робакидзе, 1975: – Робакидзе А.И., Традиционные формы поселений в Аджарии, ОЭА, Тб., 1982; Робакидзе А.И., Предисловие «Кавказский этнографический сборник», т. 5, Тб., 1975.

15.Сумбадзе, 1984 – Сумбадзе Л. Э., Архитектура грузинской народного жилища: «дарбази», Тб., 1984.